

MAKÜ

SAĞLIK BİLİMLERİNDE GÜNCEL YAKLAŞIMLAR

CURRENT PERSPECTIVES ON
HEALTH SCIENCES

CPHS

Review Article

Studies on stigma during the COVID-19 pandemic process in Turkey: a systematic review

Türkiye'de COVID-19 pandemisi sürecinde damgalanma ile ilgili yapılan çalışmalar: sistematik derleme

Buket ŞİMŞEK ARSLAN¹, Beyza Nur TAŞDEMİR¹

¹Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Hemşirelik Bölümü, Burdur, Türkiye

Received 22.09.2021

Accepted 06.12.2021

Published Online 31.12.2021

Article Code CPHS2021-2(2)-3

Keywords

COVID-19
stigma
stigmatization
systematic review

Anahtar kelimeler

COVID-19
damgalanma
stigma
sistematik derleme

Corresponding Author

B. Ş. ARSLAN
buketsmsekg@gmail.com

ORCID

B. Şimşek Arslan
0000-0003-1731-4471
B. Taşdemir
0000-0001-6352-1215

Abstract

Objective: The aim of this systematic review was to examine the studies on COVID-19 and stigma in Turkey in terms of the personal characteristics of the participants, the effects of stigma and research methods, and to offer suggestions for future studies. **Materials and Methods:** This systematic review was documented according to PRISMA-P guideline. The literature was searched in Turkish and English languages using the keywords COVID-19, Coronavirus, Stigma, and Social Stigma. The literature review was conducted using MeSH terms in the abstract, title, and keyword. A total of 67 studies were reached. First, duplications were removed from the studies, and the abstracts of the studies were examined. Except for the type of review article, eight studies conducted in Turkey on stigma during the COVID-19 pandemic were included in this systematic review. **Results:** Four of the studies included in the systematic review are descriptive, three are in qualitative design, and one is a case report. The total number of participants of the studies were 898. Four of the studies were conducted on healthcare workers. Other studies were conducted in patients diagnosed with COVID-19 and their relatives, patients diagnosed with epilepsy, and the elderly. According to the studies, stigma was observed in elderly people aged 65 and over, healthcare workers, hospitalized patients diagnosed with COVID-19, or individuals with suspected COVID-19. In individuals diagnosed with epilepsy, the effect of the COVID-19 pandemic on stigma was not been found. **Conclusion:** Since stigma is a condition that can affect mental health, it is necessary to take measures to prevent stigmatization and to reduce its negative effects, and to carry out awareness studies for the society, especially in individuals who are exposed to stigma and are at risk. In addition, it is recommended to conduct interventional and longitudinal studies in groups experiencing stigma.

Öz

Amaç: Bu sistematik derlemenin amacı, ülkemizde COVID-19 ve damgalanma konusunda yapılan çalışmaların katılımcıların kişisel özellikler, damgalanmanın etkileri ve araştırma yöntemleri açısından incelemek ve gelecekte yapılacak çalışmalar için öneriler sunmaktır. **Gereç ve Yöntem:** Bu sistematik derleme PRISMA-P kılavuzuna göre yapılmıştır. Literatür Türkçe ve İngilizce dillerinde, COVID-19, Koronavirüs, Damgalama, Sosyal Damgalanma anahtar kelimeleri kullanılarak taranmıştır. Literatür taraması makalelerin özet, başlık ve anahtar kelimeler bölümlerinde MeSH terimleri kullanılarak yapılmıştır. Toplam 67 çalışmaya ulaşılmıştır. Ulaşılan çalışmalardan öncelikle duplikasyonlar çıkarılmış, kalan çalışmaların ise özetleri incelenmiştir. COVID-19 pandemisi sürecinde damgalanma ile ilgili Türkiye'de yapılan derleme türü dışındaki sekiz çalışma bu sistematik derlemeye dahil edilmiştir. **Bulgular:** Derlemeye dahil edilen çalışmaların dördü tanımlayıcı, üçü nitel tasarımda iken, biri de olgu sunumudur. Çalışmaların toplam katılımcı sayısı 898'dir. Çalışmalardan dördü sağlık çalışanlarında yapılmıştır. Diğer çalışmalar ise COVID-19 tanılı hasta ve hasta yakınları ile epilepsi tanısı almış olan hastalar ve yaşlılarla yürütülmüştür. Değerlendirmeye alınan araştırma sonuçlarına göre; 65 yaş ve üzeri yaşlılar, sağlık çalışanları, hastaneye yatan COVID-19 tanılı hastalar veya COVID-19 şüpheli bireylerde damgalanmaya rastlanmıştır. Epilepsi tanısı almış bireylerde ise, COVID-19 pandemisinin damgalanma üzerinde etkisi olmadığı görülmüştür. **Sonuç:** Damgalanmanın ruh sağlığını etkileyebilecek bir durum olması nedeniyle özellikle damgalanma durumuna maruz kalan ve risk taşıyan bireylerde damgalanmanın önlenmesi ve olumsuz etkilerinin azaltılması için tedbirlerin alınması, topluma yönelik farkındalık çalışmalarının yapılması gerekmektedir. Ayrıca, damgalanma yaşayan gruplarda müdahaleli ve boylamsal çalışmaların yapılması önerilmektedir.

*Bu çalışma, 4. Sağlık Bilimleri ve Yaşam Kongresi'nde (8-10 Nisan 2021, Burdur) sözel bildiri olarak sunulmuştur.

To cite this article:

Şimşek-Arslan B, Taşdemir B. Studies on stigma during the COVID19 pandemic process in zurkey: a systematic review. Curr Perspect Health Sci, 2021;2(2): 58-65.

GİRİŞ

Toplum, içinde yaşayan bireylerin sınıflandırılmasına neden olacak nitelikleri belirler. Bunlar arzu edilen veya istenmeyen niteliklerdir. Bireylerin toplum tarafından istenmeyen niteliklere sahip olmaları, damgalanmalarına neden olabilmektedir (1,2).

Damgalanma bireyin bazı ayırt edici özelliklerine veya izlerine göre tanımlanması ve bu tanımlama sonucunda bireyin değerinin azalmasıdır (3). Ayırt edici özelliklerinden dolayı bir bütün olan bireyin “kusurlu” ve “değersiz” görülmesidir (1). Sosyal yapının bir sonucu olan damgalanma, hemen hemen her durumda ortaya çıkabilir. Bu durum ise damgalanmaya maruz kalabilecek birçok insan grubunu ortaya çıkarır (4).

Sağlık/hastalıkla ilgili konular damgalanmanın ortaya çıktığı durumlardan biridir. Belirli bir sağlık sorunu olan bireylerin sosyal olarak damgalanmasıyla ortaya çıkar ve sosyal damgalanmanın en zarar verici biçimi olarak nitelendirilebilir. Bu durum bireyleri duygusal olarak kilyerek hastalığın fiziksel, psikolojik ve sosyal yükünü artırabilir. Bireyler damgalanma nedeniyle yardım almak istemeyebilir veya aldıkları yardımı sonlandırabilir. Yüksek düzeyde damgalanmanın söz konusu olduğu durumlarda ise damgalanma bireye hastalık belirtilerinden daha fazla acı verebilir (5,6).

Hastalıkla ilgili damgalanmanın etkileri, bireyin sahip olduğu hastalığın bilinmesine veya algılanmasına, hastalığın özelliklerine ve hastalığın toplum tarafından değersizleştirilen bir niteliğe sahip olma durumuna bağlıdır. Damgalanmaya neden olan hastalıklar temel olarak kronik hastalıklar (7,8), bulaşıcı hastalıklar (6,9), ruhsal hastalıklar (10,11), obezite (12) olarak ifade edilebilir.

Damgalanan hastalıklar içinde bulunan bulaşıcı hastalıklar, pandemiye neden olabilecek düzeyde ise damgalanma ile mücadele etmek daha da önem kazanmaktadır. Bir salgın durumunda, salgının kontrol altında tutulabilmesi için belirli kurallara uymak gerekir. Bu kurallar bulaş önlemek için önerilen davranışları benimsemek, bulaş varlığını tespit edebilmek için test yaptırmak, bulaş durumunda ise önerilen ilaçları kullanmak şeklinde olabilir. Fakat salgın durumuna yönelik damgalanmanın olması bireylerin bu kurallara uymasını engelleyebilir. Damgalanmış hisseden bireylerin, kurallara uyumu diğer gruplara oranla azalabilir ve salgının kontrol altına alınmasını zorlaştırabilir (13).

Çin'in Vuhan şehrinde 31 Aralık 2019 tarihinde başlayan ve COVID-19 olarak adlandırılan bulaşıcı hastalık, kısa sürede tüm dünyayı etkisi altına alarak pandemiye dönüşmüştür (14). COVID-19 hastalığı ortaya çıktığı andan itibaren damgalanma ile ilişkilendirilmiştir. Bu durumun nedeni COVID-19'un yeni bir hastalık olması, pek çok bilinmeyen yönünün olması, bilinmeyen durumların bireyleri korkutması ve bireyin bu korkuyu “diğerleri” ile ilişkilendirmesi olarak açıklanabilir (15). COVID-19 pandemisinde hastalar, hasta yakınları ve COVID-19 geçirip iyileşenler, sağlık çalışanları, market çalışanları, kuryeler, kurallara uymakta zorluk yaşayan engelli bireyler, öksürüğe neden olan başka hastalıkları olanlar, evsizler, yaşlılar, yurt dışından gelenler, Çinliler, Avrupalılar ve yabancılar damgalanan gruplar içinde yer almaktadırlar (16, 17).

Ülkemizde COVID-19 pandemisi ve damgalanma ile ilgili çeşitli makaleler yayınlanmıştır. Bu makalelerin bazıları COVID-19 pandemisinin ruh sağlığına etkilerini ve damgalanmayı tanımlayan, damgalanmanın önlenmesi için öneriler getiren derleme makaleleridir (18, 19). Bazıları ise damgalanma riski olan gruplar üzerinde yapılan çalışmalardır (21-28). COVID-19 ve damgalanma bağlamında yapılan çalışmaları değerlendirmenin, riskli gruplara yönelik farkındalık sağlanma ve gelecek çalışmalar için yol gösterici olma bakımından önemli olduğu düşünülmektedir.

GEREÇ ve YÖNTEM

Amaç: Bu sistematik derlemenin amacı, ülkemizde COVID-19 ve damgalanma konularında çalışmaları farklı değişkenler açısından incelemek ve gelecekte yapılacak çalışmalar için öneriler sunmaktır. Bu bağlamda derlemede, aşağıdaki araştırma sorularının yanıtları aranmıştır:

- Türkiye’de bireyler COVID-19 pandemisi sürecinde damgalanma deneyimlemekte midir?
- Türkiye’de COVID-19 pandemisi sürecinde damgalanma deneyimleyen bireylerin kişisel özellikleri (yaş, meslek, hastalık vb.) nedir?
- Türkiye’de COVID-19 pandemisi sürecinde damgalanma ile ilgili yapılan çalışmaların yöntemleri nedir?
- Türkiye’de COVID-19 pandemisi sürecinde damgalanmanın bireyler üzerine etkileri nedir?

Dahil Etme ve Dışlama Kriterleri: Derlemenin dahil etme ve dışlama kriterleri aşağıdaki verilmiştir:

- Katılımcılar (P):** Cinsiyet ayrımı olmaksızın, tüm yaş ve meslek gruplarından bireyler,
- Müdahale (I):** COVID-19 pandemisi sürecinde yapılan deneysel ve tanımlayıcı çalışmalar,
- Sonuçlar (O):** Damgalanmayı değerlendiren çalışmalar araştırmaya dahil edilmiştir.
- Araştırma Deseni (S):** Derleme türündeki çalışmalar araştırmadan dışlanmıştır.

Çalışma tasarımı: Çalışmada sistematik derleme ve meta-analizlerin geliştirilmesi ve raporlanmasını sağlayan PRISMA-P kılavuzuna göre yapılmıştır (20).

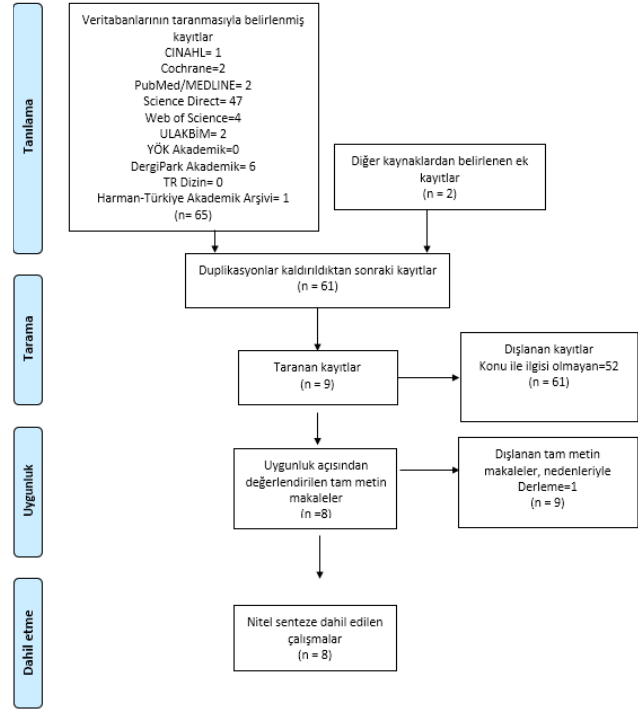
Literatür Tarama: Çalışmada CINAHL, Cochrane Central, Web of Science, PubMed/Medline, Science Direct, ULAKBİM, YÖK Akademik, DergiPark Akademik, TR Dizin, Harman-Türkiye Akademik Arşivi veri tabanlarında, 10-13.02.2021 tarihleri arasında tarama yapılmıştır. Tarama Türkçe ve İngilizce dillerinde, MeSH terimleri kullanılarak makalelerin başlık, özet ve anahtar kelimeler bölümlerinde yapılmıştır (Tablo 1). COVID-19 pandemisi sürecinde damgalanma ile ilgili Türkiye’de yapılan derleme dışındaki makaleler dahil edilmiştir.

Tablo 1. Literatür taramasında kullanılan anahtar kelimeler

Anahtar Sözcükler	
Türkçe	“(COVID-19 veya Koronavirüs) ve (Damgalanma veya Sosyal Damgalanma veya Damgalama)
İngilizce	“(COVID-19 OR Coronavirus) and (Stigma* or Social Stigma*) and (Turkey OR Turkish)”

Çalışmaların Seçimi: Literatür taramasında toplam 67 çalışmaya ulaşılmıştır. Bu çalışmalar EndNote X7 programına kaydedilmiştir. Duplikasyonlar çıkarıldıktan sonra, 61 çalışmanın başlık ve özetleri dahil etme kriterleri bağlamında değerlendirilmiştir. Başlık ve özet değerlendirmesinden sonra kalan 9 çalışmanın tam metni değerlendirilmiştir. Toplam 8 çalışma derlemeye dahil edilmiştir. Literatür tarama

sürecine ilişkin PRISMA akış şeması Şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil 1. PRISMA Akış Şeması (20)

Verilerin Analizi: Verilerin analizinde Joanna Briggs Enstitüsü’nün veri çıkarma araçları (QARI and MASTARI) kullanılmıştır (www.jbi.global). Derlemeye dahil edilen çalışmaların yapıldığı gruplar, çalışma türleri, yöntemleri, kullanılan ölçüm araçları ve sonuçları tablo halinde bulgular bölümünde sunulmuştur.

BULGULAR

Sistematik derleme kapsamında yapılan tarama sonucu toplam 8 çalışma derlemeye dahil edilmiştir. Çalışmaların biri 2021 yılında, diğerleri ise 2020 yılında yapılmıştır. Dahil edilen çalışmaların dördü tanımlayıcı, üçü nitel tasarımda iken, biri de olgu sunumudur. Araştırmaya dahil edilen çalışmaların toplam katılımcı sayısı 898’dir. Çalışmalardan dördü sağlık çalışanlarında yapılmıştır. Diğer çalışmalar ise COVID-19 tanılı hasta ve yakınlarında, epilepsi tanısı almış hastalarda ve yaşlılarda yürütülmüştür. Dahil edilen çalışmaların özellikleri ve çalışma sonuçları Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Dahil edilen çalışmaların özellikleri ve sonuçları

Yazar, Yıl	Katılımcılar	Çalışma tasarımı	Çalışma verilerinin toplanması	Çalışma bulguları
Şahan, 2021 [21]	Hastaneye yatan COVID-19 tanılı hastalar veya COVID-19 şüpheli bireyler, Toplam 38 katılımcı (18 kadın, 20 erkek)	Nitel çalışma	Veriler COVID-19 tanılı hastalar veya COVID-19 şüpheli bireylerle yapılan telefon görüşmeleri ve hastane kayıtlarından elde edilmiştir.	Görüşmelerden elde edilen verilerden dört tema oluşturulmuştur. Bunlardan biri de "damgalanma" temasıdır. Damgalanma temasının altında "değersizlik, öfke ve suçlama" alt temaları yer almaktadır. Çalışmada katılımcıların ailesi, akrabaları, komşuları veya sağlık çalışanları tarafından damgalandıklarını hissettikleri belirlenmiştir.
Bana, 2020 [22]	Sağlık çalışanları, Toplam 151 katılımcı (12 doktor, 75 hemşire, 55 teknisyen/tekniker, 9 diğer)	Tanımlayıcı çalışma	Veriler online anket formu ile toplanmıştır. -Araştırmacılar tarafından oluşturulan sosyal damgalanmaya ilişkin 19 ifadeden oluşan soru formu.	Katılımcıların %51.2'si sosyal damgalanma yaşadığını belirtmiştir. Hemşireler teknisyen/teknikere göre daha fazla sosyal damgalanma yaşadıklarını belirtmiştir.
Belice ve ark. 2020 [23]	Sağlık çalışanları Toplam 136 katılımcı (96 Kadın, 40 erkek)	Tanımlayıcı çalışma	Veriler online anket formu ile toplanmıştır. Koronavirüs Damgalanma Ölçeği: Kısaltılmış HIV stigma ölçeği temel alınarak oluşturulmuştur. Ölçek, sağlık çalışanlarına çevrimiçi olarak dağıtılmıştır.	Çalışmada sağlık çalışanlarına yönelik damgalanma önemli ölçüde yüksek bulunmuştur. Yaş arttıkça damgalanma düzeyinin de arttığı belirlenmiştir.
Dönmez, Canbulut & Karaçam, 2020 [24]	Hastanede çalışmakta olan ve COVID-19 tanısı alan bir ebe	Olgu sunumu	-	Çalışmada olgu damgalanma korkusu yaşadığını, bu nedenle durumunu sosyal çevresiyle paylaşmadığını belirtmiştir.
Gül & Ataklı, 2020 [25]	Epilepsi tanısı almış hastalar, Toplam 110 katılımcı (62 kadın, 48 erkek)	Tanımlayıcı çalışma	-Epilepsi Stigma Skalası -Modifiye Morisky Ölçeği	COVID-19 pandemisi, epilepsi hastalarının ilaç uyumu konusunda daha motive olmalarını sağlamıştır. Pandeminin damgalanma üzerinde ise herhangi bir etkisi bulunamamıştır.
Kaçkın ve ark. 2020 [26]	COVID-19 tanısı alan hastalara bakan hemşireler, Toplam 10 katılımcı, (8 Kadın, 2 Erkek)	Tanımlayıcı çalışma Nitel çalışma/ fenomenoloji	Veriler online görüşmeler yoluyla toplanmıştır. -Anket Formu -Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu	Çalışmada üç ana, 10 alt tema belirlenmiştir. Ana temalardan salgının etkileri altında çalışma koşulları, psikolojik etkiler ve sosyal etkiler yer almıştır. Sosyal etkilerden biri damgalanma olarak belirlenmiştir. Sağlık çalışanlarının toplum tarafından desteklenmelerine rağmen, bazen damgalayıcı tutumlarla karşı karşıya kaldıkları belirlenmiştir.
Teksin ve ark. 2020 [27]	Sağlık çalışanları Toplam 452 katılımcı (299 kadın, 153 erkek)	Tanımlayıcı, Kesitsel çalışma	Veriler online form ile toplanmıştır. -Sosyodemografik Veri Formu -Araştırmacılar tarafından oluşturulan COVID-19 Anketi -Sağlık çalışanları için COVID-19 Damgalama anketi -Hastane Anksiyete ve Depresyon Ölçeği -Psikolojik İyi Oluş Ölçeği -Dünya Sağlık Örgütü Yaşam Kalitesi Ölçeği-Kısa Form -Başa Çıkma Stilleri Ölçeği Kısa Formu	-Çalışmada bazı sağlık çalışanlarının damgalanma algısı diğer sağlık çalışanlarına göre daha fazla bulunmuştur. Bu sağlık çalışanlarının özellikleri şunlardır: •COVID-19 tanılı hastalarla çalışan, •Bu hastalarla çalışmadan önce eğitim almayan, •COVID-19 belirtilerini deneyimleyen, •Anksiyete nedeniyle test vermeyi erteleyen, •Pandemi sürecinde psikolojik destek alan, •Ruhsal hastalığı olan, •İntihar düşüncesi veya girişimi olan. -Hastane Anksiyete ve Depresyon Ölçeği ile damgalanma algısı arasında pozitif yönlü, anlamlı ilişki bulunmuştur. -Psikolojik iyi oluş ve yaşam kalitesi ile damgalanma algısı arasında negatif yönlü, anlamlı ilişki bulunmuştur. -Problem odaklı ve duygu odaklı baş etme ile damgalanma algısı arasında negatif yönlü, işlevsel olmayan başa çıkma ile damgalanma algısı arasında ise pozitif yönlü anlamlı ilişki bulunmuştur.
Yaşar ve Avcı, 2020 [28]	65 yaş ve üzeri yaşlılar	Nitel araştırma	Veriler doküman incelemesi yoluyla toplanmıştır. -16 haberin içerik analizi yapılmıştır.	Çalışmada COVID-19 pandemisi ile yaşlılara yönelik algının değiştiği belirlenmiştir. Toplam dört ana, 14 alt tema belirlenmiştir. Yaşlılara tutum ana teması altında, damgalama alt teması ortaya çıkmıştır. Üç haberde yaşlılara yönelik yapılan saygısızlık ve uyarı damgalama kapsamında değerlendirilmiştir.

TARTIŞMA

Ülkemizde COVID-19 ve damgalanma konularında yapılan çalışmaların incelenmesi amacıyla yapılan sistematik derlemede önemli sonuçlara ulaşılmıştır. Bu çalışma, COVID-19 pandemisinde damgalanma ile ilgili ülkemizde çalışılan gruplar hakkında literatüre yeni bir bakış açısı kazandırmaktadır. Ayrıca araştırma sonuçlarının yorumlanması ile geleceğe yönelik öneriler sunmanın önemli olduğu düşünülmektedir.

Pandemi sürecinde sağlık çalışanlarının COVID-19 tanılı hastalarla yakın temasları nedeniyle damgalanmaya maruz kalabilecekleri bilinmektedir (16). Bu derlemeye dahil edilen tanımlayıcı çalışmalarda sağlık çalışanlarının yüksek düzeyde damgalanma yaşadıkları belirlenmiştir (22, 23, 27). Benzer şekilde nitel çalışmada da katılımcılar damgalanma temasını vurgulamışlardır (26). Bu çalışmalara benzer şekilde Güney İtalya'da yapılan bir çalışmada sağlık çalışanlarının damgalanma yaşadıkları bulunmuştur (29). COVID-19 pandemisi süresince yaşanan damgalanmanın sağlık çalışanları üzerinde olumsuz etkileri bulunmaktadır. Zandifar ve arkadaşlarının (2020) yaptığı çalışmada da damgalanma düzeyi arttıkça travma sonrası stres bozukluğu düzeyinin arttığı bulunmuştur (30). Ayrıca damgalanmanın şefkat yorgunluğuna ve tükenmişliğe neden olduğu (29), psikolojik iyi oluş ile yaşam kalitesini etkilediği (27) belirlenmiştir. Damgalanmanın olumsuz etkilerini belirten çalışmalara bakıldığında COVID-19 pandemisinde sağlık çalışanlarının yaşadığı damgalanmanın önemli sorunlara neden olabileceği söylenebilir.

Sağlık çalışanlarının bazı özelliklerinin damgalanma algısını etkileyebileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Teksin ve arkadaşları (2020), COVID (+) hastalarla çalışan, COVID-19 tanılı hastalarla çalışmadan önce eğitim almayan, COVID-19 belirtilerini deneyimleyen, anksiyete nedeniyle test vermeyi erteleyen, COVID-19 pandemisinde psikolojik destek alan, psikolojik bir hastalığı olan, pandemi sırasında veya öncesinde intihar düşüncesi veya girişimi olan sağlık çalışanlarının damgalanma algısı diğer sağlık çalışanlarına göre daha fazla olduğunu bulmuştur (27). Ayrıca Belice ve arkadaşları da (23) çalışmalarında sağlık çalışanlarının yaşı arttıkça damgalanma düzeyinin arttığını belirlemişlerdir. Bu sonuçlar doğrultusunda sağlık çalışanlarının

yaşadıkları damgalanmanın olumsuz etkilerini azaltmak için yöneticilerin bireysel faktörleri göz önünde bulundurmaları, bilgi eksikliğini gidermeleri; araştırmacıların ise müdahale temelli ve boylamsal çalışmalar ile damgalanma algısını ve damgalanmanın uzun dönem etkilerini değerlendirmeleri önerilmektedir.

Bulaşıcı hastalıkların damgalanmaya neden olabileceği bilinmektedir. Derleme kapsamında ele alınan nitel bir çalışmada COVID-19 tanılı hastalar ve COVID-19 şüpheli bireyler ile yapılan görüşmelerde damgalanma teması ortaya çıkmıştır. Katılımcıların daha çok akrabaları, komşuları ve sağlık çalışanları tarafından damgalandıklarını hissettikleri belirlenmiştir (21). Ayrıca olgu sunumunda da COVID-19 tanısı alan ebe damgalanma korkusu yaşadığını ve durumunu sosyal çevresi ile paylaşmadığını belirtmiştir (24). Benzer şekilde Pakistan'da yapılan bir çalışmada da katılımcıların halkın tutumları nedeniyle damgalanma yaşadıkları belirlenmiştir (31). Damgalanma COVID-19 tanılı hastaların ve COVID-19 şüpheli bireylerin günlük yaşamlarını olumsuz etkileyebilir (32). Ayrıca yüksek düzeyde damgalanma algısı hastaların ruh sağlığını bozabilir (33). Ülkemizde COVID-19 tanılı hastaların damgalanma ile ilgili algılarını inceleyen bir çalışmaya ve bir olgu sunumuna ulaşılabilmektedir. Konunun ruh sağlığı üzerine etkileri göz önüne alındığında, damgalanmanın kısa ve uzun vadedeki etkilerine odaklanmanın gerekli olduğu görülmektedir.

Yaşlı bireyler var olan diğer tıbbi hastalıkları nedeniyle COVID-19'u daha ağır geçirmektedirler (16). Yaşlı bireylerde COVID-19 belirtilerinin daha fazla görülmesi ve ölüm oranlarının yüksek olması halkın bu durumdan korkmasına yol açmaktadır. Bu durum ise yayılma korkusunun yaşlılara atfedilmesine neden olmaktadır (34). Yaşlıların bu nedenle COVID-19 kapsamında alınan önlemlere daha fazla maruz kaldığı ve bundan dolayı damgalandıkları düşünülmektedir (16, 34). Ülkemizde yapılan bir çalışmada COVID-19 pandemisi ile yaşlılara yönelik algı değişikliği olduğu belirlenmiştir. Haberlerin içerikleri incelenerek yapılan çalışmada, yaşlılara tutum ana teması içinde alt tema olarak damgalanma ortaya çıkmıştır (28). Yaşlılarda pandemi nedeniyle ortaya çıkan damgalanma ve bunun ruh sağlığı üzerine etkilerini değerlendirilebilecek çalışmalar oldukça sınırlıdır.

Pandemi sürecinin, sosyal izolasyonun ve damgalanmanın yaşlıların ruh sağlığı üzerine etkileri öncelikli değerlendirilmesi gereken konular arasında olduğu düşünülmektedir.

Epilepsi tanılı bireylerde damgalanma önemli bir konu olmakla birlikte en az hastalığın kendisi kadar zarar verici olabilmektedir (35). Etiyopya'da yapılan bir çalışmada epilepsili hastaların damgalanma yaşadıkları bulunmuştur (36). Baker ve arkadaşları (2018) tarafından kalitatif çalışmaların ele alındığı sistematik derlemede ise 25 çalışmanın 23'ünde katılımcıların damgalanma yaşadıkları belirlenmiştir (37). Bu derlemede ele alınan çalışmada ise COVID-19 pandemisinin epilepsi tanısı almış hastalarda damgalanma üzerinde etkili olmadığı belirlenmiştir. Bunun nedeni COVID-19 tanısı alan hastaların da damgalanmaları nedeniyle epilepsi hastalarının yalnız olmadığını düşünmeleri olabilir (25).

SONUÇ ve ÖNERİLER

Bulaşıcı hastalıklarda damgalanma sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Bir yılı aşkın zamandır dünyayı etkisi altına alan COVID-19 pandemisi bazı grupların damgalanmasına neden olmuştur. Pandemi ile mücadelede ön saflarda yer alan sağlık çalışanları damgalanan gruplardan biridir. Aynı zamanda COVID-19 tanılı hastalar, COVID-19 şüpheli bireyler ve yaşlılar da damgalanan gruplar içinde yer almaktadır. Damgalanma kısa ve uzun vadede bireylerin ruh sağlığını etkileyebilecek bir durumdur. Bu nedenle COVID-19 pandemisi sürecinde yapılan damgalanma çalışmaları önemlidir. Özellikle damgalanma açısından risk grubunda olan bireylere yönelik müdahale temelli çalışmaların yapılmasının önemli olduğu düşünülmektedir. Bireylerin yaşadıkları damgalanmanın azaltılması için toplumsal bilincin artırılması gerekli görünmektedir. Toplumsal bilinci artırmada farkındalık çalışmalarının yürütülmesi önerilmektedir. Yöneticilerin, toplum önderlerinin, sosyal anlamda bireyler üzerinde etkili olan kişilerin bu konuda rol model olmaları, topluma yönelik farkındalık çalışmalarının yapılması önemlidir. Damgalanmanın ruh sağlığı üzerine etkilerinin uzun yıllar sürebilmesi nedeniyle bu gruplarda boylamsal çalışmaların yapılması önerilmektedir.

Conflict of interest/Çıkar çatışması: Yazarlar ya da yazı ile ilgili bildirilen herhangi bir çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKLAR

1. Goffman E. Stigma: Notes on the management of spoiled identity. New York: Simon & Schuster Inc; 1963:1-41.
2. Ainlay SC, Coleman LM, Becker G. Stigma Reconsidered. In: Ainlay SC, Becker G, Coleman LM, editors. The Dilemma of Difference: A Multidisciplinary View of Stigma. New York: Plenum Press; 1986:1-11.
3. Dovidio JE, Major B, Crocker J. Stigma: Introduction and Overview. In: Heatherton TF, Kleck RE, Hebl MR, Hull JG, editors. The Social Psychology of Stigma New York: The Guilford Press; 2001:1-28.
4. Corrigan PW. The Stigma Effect: Unintended Consequences of Mental Health Campaigns. New York: Columbia University Press; 2018:41-86.
5. Weiss MG, Ramakrishna J, Somma D. Health-related stigma: rethinking concepts and interventions. Psychol Health Med. 2006;11(3):277-287.
6. Williams J, Gonzalez-Medina D, Le Q. Infectious diseases and social stigma. ATI-Applied Innovations and Technologies. 2011;4(1): 58-70.
7. Engebretson J. Understanding stigma in chronic health conditions: implications for nursing. J Am Assoc Nurse Pract. 2013;25(10):545-550.
8. Günler OE. Kronik hastalıkların yol açtığı bazı toplumsal problemler. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 2019;(42):392-400.
9. Gökengin D, Çalık Ş, Öktem P. Türkiye'de HIV'le ilgili damgalama ve ayrımcılığın analizi: HIV'le yaşayan kişiler için damgalanma göstergesi sonuçları. Klimik Dergisi. 2017;30(1):15-21.
10. Çam O, Bilge A. Türkiye'de ruhsal hastalığa/hastaya yönelik inanç, tutum ve damgalama süreci: Sistematik derleme. Psikiyatri Hemşireliği Dergisi. 2013;4(2):91-101.
11. Parcesepe AM, Cabassa LJ. Public stigma of mental illness in the United States: A systematic literature review. Adm Policy Ment Health. 2013;40(5):384-399.

12. Wu YK, Berry DC. Impact of weight stigma on physiological and psychological health outcomes for overweight and obese adults: A systematic review. *J Adv Nurs*. 2018;74(5):1030-1042.
13. Fischer LS, Mansergh G, Lynch J, Santibanez S. Addressing disease-related stigma during infectious disease outbreaks. *Disaster Med Public Health Prep*. 2019;13(5-6):989-994.
14. World Health Organization. Novel Coronavirus (2019-nCoV) Situation Report-1 (Internet) 21 Ocak 2020. Erişim adresi: https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200121-sitrep-1-2019-ncov.pdf?sfvrsn=20a99c10_4. Erişim tarihi: 22.02.2021.
15. United Nations International Children's Emergency Fund (UNICEF). COVID-19 & stigma: How to prevent and address social stigma in your community. (Internet). Erişim adresi: <https://www.unicef.org/sudan/COVID-19-stigma-how-prevent-and-address-social-stigma-your-community>. Erişim tarihi: 22.02.2021.
16. Türk Psikiyatri Derneği. COVID-19 ve Damgalanma. Türkiye Psikiyatri Derneği Ruhsal Travma ve Afet Çalışma Birimi. (Internet). Erişim Adresi: <https://www.psikiyatri.org.tr/uploadFiles/243202019327-DamgalanmaCOVID.pdf>. Erişim tarihi: 22.02.2021.
17. Centers for Disease Control and Prevention (CDC). Reducing Stigma. (Internet). (Erişim tarihi: 22.02.2021). Erişim Adresi: <https://www.cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/daily-life-coping/reducingstigma.html>
18. Bozkurt Y, Zeybek Z, Aşkın R. COVID-19 pandemisi: Psikolojik etkileri ve terapötik müdahaleler. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 2020;19(37):304-318.
19. Ertem ME. COVID-19 pandemisi ve sosyal damgalama. *İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*. 2020;5(2):135-138.
20. Moher D, Liberati A, Tetzlaff J, Altman DG; PRISMA Group. Preferred reporting items for systematic reviews and meta-analyses: the PRISMA statement. *PLoS Med*. 2009;6(7):e1000097.
21. Şahan E. Hasta penceresinden COVID-19 tanısıyla tek başına bir hastane odasında olmak: nitel çalışma. *Cukurova Medical Journal*. 2021;46(1):223-232.
22. Bana PE. COVID-19 salgını sürecinde sağlık çalışanlarının sosyal damgalanma algısının değerlendirilmesi. *PAP*. 2020; 11(1): 115-120.
23. Belice T, Çiftçi D, Demir I, Yüksel A. COVID-19 and stigmatisation of healthcare providers. *Eureka: Health Sciences*. 2020;(6):3-7.
24. Dönmez A, Canbulut N, Karaçam Z. COVID19'lu bir ebenin klinik özellikleri ve deneyimleri: Olgu sunumu. *Koç Üniversitesi Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi*. 2020;17(4):349-53.
25. Gul ZB, Atakli HD. Effect of the COVID-19 pandemic on drug compliance and stigmatization in patients with epilepsy. *Epilepsy Behav*. 2021;114(Pt A):107610.
26. Kackin O, Ciydem E, Aci OS, Kutlu FY. Experiences and psychosocial problems of nurses caring for patients diagnosed with COVID-19 in Turkey: A qualitative study. *Int J Soc Psychiatry*. 2021;67(2):158-167.
27. Eksin G, Uluyol OB, Onur OS, Teksin MG, Ozdemir HM. Stigma-related factors and their effects on health-care workers during COVID-19 pandemics in Turkey: A multicenter study. *Sisli Etfal Hastan Tip Bul*. 2020;54(3):281-290.
28. Yaşar Ö, Avcı N. Değişen yaşlılık algısı: COVID-19 ile damgalanan yaşlılar. *Electronic Turkish Studies*. 2020;15(4):1251-73.
29. Ramaci T, Barattucci M, Ledda C, Rapisarda V. Social stigma during COVID-19 and its impact on HCWs outcomes. *Sustainability*. 2020;12(3834):1-13.
30. Zandifar A, Badrfam R, Mohammadian Khonsari N, Mohammadi MR, Asayesh H, Qorbani M. Prevalence and associated factors of posttraumatic stress symptoms and stigma among health care workers in contact with COVID-19 patients. *Iran J Psychiatry*. 2020;15(4):340-350.
31. Imran N, Afzal H, Aamer I, Hashmi A, Shabbir B, Asif A, et al. Scarlett Letter: A study based on experience of stigma by COVID-19 patients in quarantine. *Pak J Med Sci*. 2020;36(7):1471-1477.
32. Guo Q, Zheng Y, Shi J, Wang J, Li G, Li C, et al. Immediate psychological distress in quarantined patients with COVID-19 and its association with peripheral inflammation: A mixed-method study. *Brain Behav Immun*. 2020;88:17-27.

33. Qi R, Chen W, Liu S, Thompson PM, Zhang LJ, Xia F, et al. Psychological morbidities and fatigue in patients with confirmed COVID-19 during disease outbreak: prevalence and associated biopsychosocial risk factors. Preprint. medRxiv. 2020;2020.05.08.20031666.
34. Tehrani H. Mental health stigma related to novel coronavirus disease (COVID-19) in older adults. *Geriatr Gerontol Int.* 2020;20(8):796-797.
35. Ay R. Epilepsi ve damgalanma: Bir gözden geçirme. *Klinik Psikiyatri*, 2017;20:129-136.
36. Fanta T, Azale T, Assefa D, Getachew M. Prevalence and factors associated with perceived stigma among patients with epilepsy in Ethiopia. *Psychiatry J.* 2015;2015:627345.
37. Baker D, Eccles FJR, Caswell HL. Correlates of stigma in adults with epilepsy: A systematic review of quantitative studies. *Epilepsy Behav.* 2018;83:67-80.